

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Пьохов В. М., Пьохова С. В., Шевчук В. В.

У статті проаналізовано сучасну екологічну ситуацію в країні у цілому та в окремих її регіонах. Узагальнення дало змогу зробити висновок про те, що факторами, які негативно впливають на реалізацію державної екологічної політики, є високий рівень корупції в сфері використання природних ресурсів, неналежне нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів правових відносин в екологічній сфері та недостатнє усвідомлення в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища. Також у статті наголошується на необхідності гармонізації національного екологічного законодавства з європейськими екологічними стандартами. Доведено, що подолання негативних наслідків екологічної кризи в Україні можливе лише за умови активної взаємодії між державою і громадянським суспільством.

Ключові слова: екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічні права, стратегія, державна екологічна політика.

В статье проанализирована экологическая ситуация в стране в целом и в отдельных ее регионах на сегодняшний день. Обобщение позволило сделать вывод о том, что факторами, отрицательно влияющими на реализацию государственной экологической политики, являются высокий уровень коррупции в сфере использования природных ресурсов, ненадлежащее нормативно-правовое обеспечение деятельности субъектов правовых отношений в экологической сфере и недостаточное осознание в обществе приоритетов сохранения окружающей природной среды. Также в статье отмечается необходимость гармонизации национального экологического законодательства с европейскими экологическими стандартами. Доказано, что преодоление негативных последствий экологического кризиса в Украине возможно лишь при условии активного взаимодействия государства и гражданского общества.

Ключевые слова: экологический кризис, экологическая катастрофа, экологические права, стратегия, государственная экологическая политика.

The article analyzes the current ecological situation in the country as a whole and in its separate regions. The generalization made it possible to conclude that the factors that negatively influence on implementation of the state environmental policy are: high level of corruption in natural resources using, lack of legal and regulatory support for the legal relations subjects in the environmental sphere and insufficient awareness of the priorities of environment preservation in society. The article emphasizes also the need to harmonize national environmental legislation according to European environmental standards. It is proved that overcoming of the negative consequences of the ecological crisis in Ukraine is possible only under conditions of active interaction between the state and civil society.

Key words: ecological crisis, ecological disaster, ecological rights, strategy, state ecological policy.

Постановка проблеми та її актуальність. Демократична, правова Українська держава, як ніколи раніше, перебуває у тяжкому соціально-політичному, еконо-

мічному і, на жаль, у катастрофічному екологічному стані. Цьому сприяє подальше зростання техногенного впливу на навколишнє природне середовище, яке призводить до незворотних катастрофічних змін. Нині в Україні відбуваються суттєві перетворення та проводяться масштабні реформи, поряд з цим зберігається потреба приділити належну увагу проблемам екологічної ситуації в державі та їх вирішенню. Усвідомлення екологічних проблем, виокремлення ознак екологічної кризи і розуміння наслідків можливої катастрофи вимагає визначення екологічної політики як одного з основних напрямів діяльності держави та належного її нормативно-правового забезпечення. З'ясування причин та наслідків екологічних катастроф спонукають замислитися над глобальністю екологічних проблем та визначають значущість дослідження правових аспектів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд теоретичних, правових та науково-практичних аспектів екологічних проблем та визначення напрямів їх вирішення на різних рівнях здійснювали науковці технічних, економічних, екологічних, правових напрямів, а саме А.Б. Качинський, Н.Ф. Реймерс, С.І. Дорогунцов, М.А. Голубець, М.М. Кисельов, В.М. Шмандій, В.І. Андейцев, О.С. Заржицький, Ю.С. Шемшученко. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, зберігається необхідність здійснення аналізу питань нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики в Україні.

Мета статті полягає у розкритті сучасного екологічного стану в Україні, з'ясуванні головних причин складної екологічної ситуації, що призвели до критичного екологічного стану в окремих регіонах нашої країни та пошуку шляхів нормативно-правового забезпечення їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток екологічної кризи прискорюють антропогенні катастрофи, передусім техногенні аварії. Вони відбуваються в усіх галузях економіки, й кількість їх із року в рік зростає [3].

Найбільшою за всю історію ядерної енергетики (як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічним збитком) вважається Чорнобильська катастрофа. Радіоактивна хмара від аварії пройшла над європейською частиною СРСР, більшою частиною Європи, східною частиною США. Приблизно 60% радіоактивних речовин осіло на території Білорусі. Близько 200000 осіб було евакуйовано із зон забруднення [19]. Чорнобильська аварія стала трагічною подією в історії людства.

На нашу думку, під причинами найбільшої в історії людства техногенної катастрофи і через більш ніж три десятиліття не підбили остаточної риси. Варто сказати, що припущення про зовнішній чинник у цій аварії (диверсія, землетрус) були досить швидко відкинута за результатами розслідування КДБ та профільних наукових установ, а ось хто спровокував те, що технічні недоліки спрацювали, про це суперечка триває й до цього дня. Очевидним залишається у тому чи іншому аспекті, на тому чи іншому рівні людський фактор.

У другій половині ХХ ст., крім аварії на ЧАЕС, найбільшими й найтяжчими за своїми наслідками було кілька таких катастроф. У березні 1961 р. потужний сель промчав Бабиним Ярм у Києві, завдавши величезних матеріальних збитків і забравши кілька сотень людських життів. Причиною цього лиха став прорив дамби технічного резервуару цегельного заводу [3].

До великих катастроф 70-х років минулого століття слід віднести пожежі на газових родовищах – Шебелинському (Харківська область) та Угерському (Львівська область), аварії на нафто- й газопроводах, аварію на нафтогазовій платформі в Азовському морі та аварійний прорив очисних споруд Калуського калійного комбінату, що завдали величезних економічних збитків і шкоди довкіллю на величезній акваторії Азовського моря й у басейні Дністра [3].

У недалекому минулому сталися такі великі техногенні аварії. Улітку 1992 р. через переповнення каналізаційних місткостей курортів Криму стався масовий викид нечистот у Чорне море. У результаті пляжі Ялти, Алушти, Судака, Сак, Керчі, Феодосії були закриті на два місяці. У тому ж році на Кременецькій райагробазі розлилося майже 14 т солярової оливи. Нафтопродукти забруднили річку Ікву до міста Дубна, потерпіли риборозплідні ставки села Берег. Тоді ж у результаті диверсії на нафтобазі міста Світловодська (Кіровоградська область) у навколишнє середовище потрапило 200 т палива [3].

У вересні 1993 р. на Київській насосній каналізаційній станції з ладу вийшло кілька потужних насосів, у Дніпро протягом тижня щоденно викидалося майже 1,5 млн м³ фекальних стоків [3].

Щороку в Україні відбувається близько 140-150 техногенних аварій і катастроф регіонального і державного рівнів. Орієнтовна структура надзвичайних ситуацій техногенного характеру має такий вигляд: аварії з викидами небезпечних хімічних речовин – 4%, пожежі й вибухи – 19,5%, транспортні аварії – 17,7%, аварії на системах життєзабезпечення – 17,3%, аварії на радіаційних об'єктах – 8,4%, аварії на комунальних системах та очисних спорудах – 17,3%, надзвичайні ситуації на об'єктах інших видів – 15,8%. Експерти України встановили, що щорічні народногосподарські втрати від аварій становлять 140-150 млн грн [6, с. 287].

Імовірність природних та антропогенних катастроф і кожний такий випадок необхідно обов'язково враховувати, ретельно аналізувати і вживати заходів для запобігання їм чи зведення до мінімуму їхніх негативних наслідків [3].

Вважаємо, що всі вищеперераховані та інші антропогенні катастрофи, безперечно, впливають на поглиблення екологічної кризи, наслідки якої з жахом відчуває людство. З огляду на це органам влади та управління негайно треба переглянути сучасну екологічну політику

з метою посилення юридичної відповідальності осіб, які мають забезпечувати виконання технічних норм, відомчих інструкцій з єдиною метою – недопущення у майбутньому технічних обставин, за яких зможуть виникнути антропогенні катастрофи.

В.М. Панасюк справедливо зазначає, що нормальний розвиток державної політики неможливий без звернення до її конституційних основ. Без цього вона залишатиметься лише сукупністю хаотичних дій, ініційованих суб'єктивними мотивами окремих політиків чи політичних сил [15, с. 38].

Найважливіше положення щодо екологічних прав людини закріплене у ст. 50 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [12].

Поряд з цим у ст. 16 Основного Закону прямо закріплено обов'язок Української держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, здійснювати заходи, спрямовані на подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу та збереження генфонду Українського народу [12].

У національному законодавстві положення ст. 16 Конституції України знайшли свою деталізацію шляхом закріплення мети та цілей державної екологічної політики.

Основною ціллю екологічної політики є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика покликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу вирішення проблеми глобальної екологічної кризи. Основні принципи екологічної політики України викладені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [17].

Мету національної екологічної політики на найближчу перспективу нормативно визначено у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», яка полягає у стабілізації та поліпшенні стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природоохористування та збереження природних екосистем [16].

Відповідно до затвердженої Законом стратегії державної екологічної політики до 2020 р. має бути вирішене одне з ключових питань про розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів. До цього часу необхідно створити екосистемне планування та здійснити впровадження економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень.

Важливим завданням вітчизняної екологічної політики є збалансованість соціально-економічних потреб та збереження навколишнього природного середовища, поширення екологічних знань. Імплементация європейських екологічних норм і стандартів має стати основою

для розвитку екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськими інститутами [5, с. 131].

На початок XXI століття за обсягом промислових відходів (близько 25 млрд т, зокрема 5 млрд т особливо токсичні відходи) Україна посідає одне з перших місць у світі. На одного жителя нашої країни в середньому за рік припадає по 133 кг шкідливих речовин [14, с. 142].

За даними ВООЗ, «смертність, викликана забрудненням повітря (атмосферне та всередині приміщень) в Україні, 140 осіб/100 тис населення (2012), що становить близько 68 600 осіб/рік, тобто близько 8 осіб на годину» [8].

На думку А.А. Андрусевича, «правдиві» дані ВООЗ набагато гірші: смертність, викликана екологічними факторами: 135 298 осіб/рік (2012), що становить близько 15 осіб/годину [11].

У Міністерстві екології (станом на серпень 2013 року) стверджували, що Донбас став головною екологічною клоакою країни. Близько 80% забруднюючих речовин у атмосферу регіону викидали дев'ять промислових центрів – Горлівка, Маріуполь, Донецьк, Єнакієве, Макіївка, Дебальцеве, Краматорськ, Дружківка та Добропілля. Вони ж і конкурували один з одним за першість у рейтингу найбільш екологічно небезпечних міст країни.

Основними забруднювачами атмосферного повітря в області були теплові електростанції, підприємства металургійного виробництва та вугільної промисловості, на яких у 2012 році утворилося 92% всіх викидів шкідливих речовин. А загалом 38% усіх українських шкідливих викидів в атмосферу припадало на Донецьку область. Обсяги накопичених відходів становили третю частину від кількості відходів всієї країни [7].

На сьогодні «гібридна» війна на Сході України також має серйозні екологічні наслідки. Серед безлічі промислових підприємств, пошкоджених у результаті бойових дій, виявилися найбільш екологічно небезпечні виробництва – Ясинуватський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський металургійний завод, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська і Курахівська теплові електростанції, севєродонецький «Азот» і горлівський «Стирол» [10].

Вирішення екологічних проблем на відповідній території ускладнюється неможливістю реалізації основних напрямів державної екологічної політики органами публічної влади української держави.

На думку авторів цієї статті, забруднення підземних вод, водойм, атмосферного повітря, виведення з ладу значних масивів ріллі, знищення і псування об'єктів природно-заповідного фонду і таке інше держава в змозі припинити. Для цього потрібна політична воля керівництва держави, приведення законодавства до вимог світового співтовариства і втілення його в практику суспільного життя.

Також до погіршення екологічної ситуації в Україні призводить нелегальний видобуток бурштину, який відбувається вже не перший десяток років. Колишній заступник Міністра екології та природних ресурсів Світлана Коломієць під час круглого столу в інформгентстві «Укрінформ» (25 лютого 2016 р.) зазначила: «Щорічно, за різними оцінками, в Україні видобувається нелегально від 120 до 300 тонн бурштину на рік. При

цьому обсяг тінювого ринку становить 200-300 мільйонів доларів» [4]. Нелегальний видобуток бурштину завдає істотної шкоди довкіллю, підкреслила С.Л. Коломієць. «У Житомирській області від нецивілізованого видобутку бурштину виявлені 220 га пошкодженої землі, у Волинській області – 4 га, в Рівненській – 169 га пошкоджених земель. Площа пошкоджених земель становить тисячі гектарів, точних даних наразі не має жодна держструктура» [13].

Екс-заступник голови СБУ Віктор Трепак у своєму інтерв'ю ZN.UA повідомив, що прибутки від незаконного видобутку бурштину сягають десятків мільйонів доларів на рік, відзначивши, що масштабні контрабандні схеми можуть успішно «працювати» тільки за умови, що у їх організаторів є «добро» від усіх правоохоронних структур – прокуратури, фіскальної та прикордонної служб, СБУ [4].

Така сумна статистика і не тільки з цього приводу, а й їм подібних, на нашу думку, призводить до погіршення екологічного стану країни, поширенню тінювого сектору економіки, хабарництва, корупції і, як наслідок, безкарності винних, а це викликає недовіру до владних структур нашої держави як з боку українців, так і інвесторів зарубіжжя. А що ж робити? По-перше, щоб склалися всі пазли правосуддя і нас справді визнали у цивілізованому світі як правову країну, потрібно НАБУ та САП негайно доукомплектувати антикорупційним судом. По-друге, почати винних депутатів, міністрів і всіх інших високопосадовців притягувати до кримінальної відповідальності, а не тільки робити гучні заяви про затримання і не більше того. По-третє, націоналізувати все «прихвизоване» олігархами народне майно (незаконно приватизовані підприємства, установи та організації) та відродити соціальну справедливість.

Небачено активна й здебільшого непродумана діяльність людини, супроводжувана знищенням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, призвела до того, що нині біосфера планети перебуває в критичному стані, коли до глобальної катастрофи залишилися лічені кроки.

Процеси світової глобалізації та суспільних трансформацій посилили пріоритетність екологічної проблематики. Здебільшого на етапі становлення українського суспільства увага та турбота про навколишнє природне середовище виявляється нерентабельною. Але різні форми життя, стан здоров'я та працездатність людей – це найвища цінність суспільства, яке керується широкими соціальними критеріями в інтересах майбутнього [1; 9].

На шляху реалізації державної екологічної політики в Україні є значна кількість перешкод, серед них:

- відсутність регулярного обов'язкового інформування громадськості про стан навколишнього природного середовища в окремих адміністративно-територіальних одиницях та в державі загалом;
- недосконала система екологічної освіти;
- низький рівень екологічної просвіти та виховання суспільства;
- неналежний механізм доступу територіальних громад до участі у прийнятті рішень з екологічних питань;
- свідомо безконтрольна господарська діяльність, що відбувається за мовчазної згоди державних посадовців, яка призводить до руйнації природного середовища;
- застаріла система поводження з відходами;

– неналежна державна фінансова підтримка населення із впровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій у житлово-комунальному господарстві;

– повільна адаптація економіки України до глобальних змін клімату.

Реалізація державної екологічної політики в Україні спрямовується на перебудову взаємин у системі «людина – суспільство – довкілля». Це зумовлене глобальною екологічною проблемою, її масштабністю та необхідністю значних фінансових витрат для вирішення екологічних проблем.

Екологічна політика є окремим напрямом діяльності держави і державного управління. Об'єктами управлінських відносин взагалі та в сфері екологічної політики є майже всі сфери життя людини, а визначальним принципом цього виду діяльності є підпорядкованість. Якщо розглядати державне управління у сфері екологічної політики з позицій системного аналізу, то суб'єкти управління – це державні органи та органи місцевого самоврядування, а об'єкти управління – підвідомчі сфери управління мають ефективно взаємодіяти через управлінську діяльність, а саме суспільні відносини, які складаються між елементами системи. Державне регулювання у сфері екологічної політики передбачає здійснення комплексних заходів з метою їх упорядкування, встановлення загальних норм і правил суспільної поведінки для охорони живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту здоров'я та життя населення, організації та підтримання раціонального використання і відтворення природних ресурсів [2, с. 52].

За умови ефективного функціонування державного регулювання виключається потреба прямого втручання держави та її інституцій у діяльність екологічних структур [2, с. 52].

Для врегулювання екологічної ситуації в Україні належать такі найнеобхідніші та термінові заходи: проведення незалежних наукових комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу і вироблення рекомендацій локального масштабу; активізація екологічної освіти у школах, вузах і екологічного виховання населення за допомогою телебачення, преси, кіно, природоохоронних товариств; збільшення витрат на охорону природи та прискорення темпів будівництва природоохоронних об'єктів, пристроїв, устаткування; заборона будь-яких відхилень від проектів на шкоду довкіллю, суворе дотримання рекомендацій ОВНС (оцінки впливу на навколишнє середовище); негайне створення економічних стимулів для проведення екологічних заходів [9, с. 312].

На нашу думку, в умовах формування ринкових відносин, економічної свободи і безвідповідальності господарських структур та правового нігілізму, який поки що панує у свідомості більшості підприємців нашої держави, важливим засобом державного регулювання мають стати:

по-перше, державні програми охорони навколишнього природного середовища (розроблені на основі всебічного комплексного аналізу і прогнозування екологічного стану) та раціонального використання природних ресурсів;

по-друге, використання новітніх технологій, виходячи з потреб збереження та «оздоровлення» навколишнього середовища;

по-третє, забезпечення ефективного функціонування та вдосконалення системи державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Слід погодитися з Ю.С. Шемчушенком, що ефективність екологічної політики держави багато в чому залежить від її універсальних принципів, а саме: раціонального використання ресурсів; неприпустимості забруднення навколишнього середовища та комплексної оцінки його стану; забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку економіки; обов'язкової екологічної експертизи проектів будівництва; збереження біологічного різноманіття; заборони воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище; співробітництва держав у екологічній сфері; вільного обміну екологічною інформацією; запобігання екологічній шкоді та вирішення еколого-правових спорів мирними засобами; застосування міжнародно-правової відповідальності держав за завдану екологічну шкоду й порушення права людини на безпечне навколишнє середовище; регіоналізму у вирішенні регіональних відповідних екологічних проблем і питань, що стосуються «загальної спадщини людства» (морів та океанів за межами національної юрисдикції, космічного простору, природної спадщини) [18, с. 177].

Для збереження нашої планети і життя всього живого необхідно:

- відновлення гармонії між людиною і природою;
- створення умов для розвитку екологічно ефективного партнерства між державами;
- імплементація міжнародних екологічних норм і стандартів до національних правових систем;
- впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем;
- застосування принципу регіоналізму під час вирішення екологічних проблем.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що запорукою ефективного територіального екологічного розвитку та покращення якості життя населення України є посилення юридичної відповідальності за корупційні діяння в сфері використання природних ресурсів, припинення «гібридної» війни на Сході України й відновлення територіального суверенітету та втілення в національне законодавство європейських стандартів з охорони навколишнього природного середовища. Подолання перманентної соціально-екологічної кризи можливе лише за умови ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Література

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
2. Басв Л. Державна екологічна політика в контексті соціально-економічного розвитку України: теоретичний аспект. Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Одеса: Вид-во НАДУ ОРІДУ, 2011. Вип. 3 (47). С. 51-54.
3. Білявський Г.О. Основи загальної екології. URL: <http://www.eco-live.com.ua/content/book/92-antropogenni-ekologichni-katastrofi>
4. В Україні щорічно видобувають до 300 тонн «незаконного» бурштину – Мінекології. URL: https://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-schorichno-vidobuvayut-do-300-tonn-nelegalnogo-burshtinu-minekologiyi-200809_.html

5. Гаврильців М.Т. Державна природоохоронна політика України в умовах глобалізації. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. ч. 2. С. 129-131.

6. Гончар Т.М. Прогнозування перебігу катастроф в Україні та засоби реагування на них. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.10 С. 285-294.

7. Донбасс: Екологія дышит на ладан. URL: <http://novosti.dn.ua/article/4562-donbass-ehkologyya-dyshyt-na-ladan>

8. Екологічна політика. URL: <http://ecoprostir.com/>

9. Екологічне право України: навчальний посібник. 2-е вид., доп. та перероб. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. К.: Бурун Книга, 2008. 368 с.

10. Екологічні наслідки війни на Сході. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічні_наслідки_війни_на_сході_України

11. Експерти кажуть, що статистика смертності від забруднення довкілля значно гірша, ніж заявив Семе-рак. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/eksperty-kazhut-shcho-statystyka-smertnosti-vid-zabrudnennia-dovkillia-znachno-hirsha-nizh-zaiavyv-semerak>

12. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змін.). / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Коломієць С. Обсяг незаконного видобутку бурштину сягає 300 тонн на рік. URL: <https://menr.gov.ua/news/29977.html>

14. Основи екології / В.Г. Бардов, В.І. Федоренко, Е.М. Білецька та ін.; за ред. В.Г. Бардова, В.І. Федоренко. Вінниця: Нова Книга, 2013. 424с.

15. Панасюк В.М. Конституційно-правові засади реалізації державної молодіжної політики в Україні: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.02. Одеса, 2017. 215 с. URL:

http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8024/Diss_Panasuk.pdf?sequence=4&isAllowed=y

16. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 26. Ст. 218.

17. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. / Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

18. Шемшученко Ю.С. Всесвітній договір про екологічну безпеку Землі як системоутворюючий акт міжнародного екологічного права. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 175-179.

19. Річниця трагедії у Чорнобилі: як це було. URL: http://vgolos.com.ua/news/richnytsya_tragedii_u_chornobyli_yak_tse_bulo_video_262323.html

Пьохов В. М.,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної академії
управління персоналом*

Пьохова С. В.,

*викладач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної академії
управління персоналом*

Шевчук В. В.,

*старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ*